

הסוגיא העשרים ואחת – 'בוצע' (לט ע"ב)

1. איתמר, הביאו לפנייהם פתיתין ושלמין; אמר רב הונא: מברך על הפתיתין ופותר את השלמין, ורבי יוחנן אמר: שלמה מצוה מן המובחר, אבל פרוסה של חטין ושלמה מן השעורין – דברי הכל מברך על הפרוסה של חטין ופותר את השלמה של שעורין.

א. מחלוקת אמוראים בעניין בציעת הפת כשיש לפניו פרוסה ושלמה
2. אמר רבי ירמיה בר אבא: כתנאי; תורמין בצל קטן שלם אבל לא חצי בצל גדול. רבי יהודה אומר: לא כי אלא חצי בצל גדול.

ב. ניסיון להעמיד את מחלוקת האמוראים כמחלוקת תנאים, ודחיית הניסיון
3. מאי לאו בהא קמיפלגי, דמר סבר: חשוב עדיף, ומר סבר שלם עדיף!

ג. הכרעת פשרה במחלוקת האמוראים
4. היכא דאיכא כהן – כולי עלמא לא פליגי דחשוב עדיף, כי פליגי – דליכא כהן. דתנן: כל מקום שיש כהן – תורם מן היפה, וכל מקום שאין כהן – תורם מן המתקיים, רבי יהודה אומר: אין תורם אלא מן היפה.

ד. מימרות ומעשים של אמוראים בעניין בציעת הפת בשבת
5. אמר רב נחמן בר יצחק: וירא שמים יוצא ידי שניהן, ומנו? מר בריה דרבינא. דמר בריה דרבינא מניח פרוסה בתוך השלמה ובוצע.

ה. הכרעת פשרה במחלוקת האמוראים
6. תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק: מניח הפרוסה בתוך השלמה ובוצע <בדפוסים נוסף: "ומברך">. אמר ליה: מה שמך? אמר ליה: שלמן. אמר ליה: שלום אתה ושלמה משנתך, ששמת שלום בין התלמידים.

ה. הכרעת פשרה במחלוקת האמוראים
7. אמר רב פפא: הכל מודים בפסח שמניח פרוסה בתוך שלמה ובוצע. מאי טעמא – לחם עני כתיב.

ה. הכרעת פשרה במחלוקת האמוראים
8. אמר רבי אבא: ובשבת חייב אדם לבצוע על שתי ככרות. מאי טעמא – לחם משנה כתיב.

ה. הכרעת פשרה במחלוקת האמוראים
9. אמר רב אשי: חזינא ליה לרב כהנא דנקיט תרתי ובצע חדא.

ה. הכרעת פשרה במחלוקת האמוראים
10. רבי זירא הוה בצע אכולא שירותא.

ה. הכרעת פשרה במחלוקת האמוראים
11. אמר ליה רבינא לרב אשי: והא קא מתחזי כרעבתנותא! אמר [ליה]: כיון דכל יומא לא קעביד הכי, והאידנא קא עביד – לא מתחזי כרעבתנותא.

ה. הכרעת פשרה במחלוקת האמוראים
12. רב אמי ורב אסי כי הוה מתרמי לחו ריפתא דערובא מברכין עליה המוציא לחם מן הארץ, אמרי: הואיל ואתעביד ביה מצוה חדא – נעביד ביה מצוה אחריתי.

ה. הכרעת פשרה במחלוקת האמוראים

מסורת הש"ס

[2-1] ראו תוספתא ברכות ד טו; ירושלמי ברכות ו א, י ע"ב. [1] מברך על הפתיתין ופותר את השלמין. השוו ירושלמי ברכות ו ז, י ע"ד ("רבי ירמיה בשם רב: פיתא ופרור, או' על הפירור..."). שלמה מצוה מן המובחר. השוו לעיל, לט ע"ב (סוגיא כ, "צנומה", פיסקא 4). [3] תורמין בצל קטן שלם... ר' יהודה אומר לא כי אלא חצי בצל גדול. משנה תרומות ב ה. 4. חשוב עדיף... שלם עדיף. השוו לעיל, לט ע"א (סוגיא יט, "שלקות", פיסקאות 21-22). [5] כל מקום שיש כהן... רבי יהודה אומר: אין תורם אלא מן היפה. משנה תרומות ב ד. [6] אמר רב נחמן בר יצחק: וירא שמים יוצא ידי שניהן, ומנו? מר בריה דרבינא. שבת סא ע"א. [8] בפסח שמניח פרוסה... לחם עני כתיב. השוו פסחים קטו ע"ב – קטז ע"א. לחם עני. דברים טז ג. [9-13] בבלי שבת קיז ע"ב. [9] לחם משנה. שמות טז כב. [12] מתחזי כרעבתנותא. בבלי כתובות צו ע"ב, חולין קה ע"ב. [13] הואיל ואתעביד ביה מצוה חדא – נעביד ביה מצוה אחריית. הנגידו בבלי פסחים קה ע"ב ("אין אומרים שתי קדושות על כוס אחד... אין עושין מצוות חבילות חבילות").

רש"י

פתיתין ושלמין אמר רב הונא אם רצה מברך על הפתיתין, ואם הפתיתין גדולים מן השלמין צריך לברך עליהן. כתנאי הא דאמרת פרוסה של חטין ושלמה של שעורין כו' תנאי היא. אבל לא חצי בצל גדול ואף על פי שיש בו יותר מקטן שלם. במקום שיש כהן ונותנו לו מיד. במקום שאין כהן צריך לישראל שיצניענו עד שימצא כהן ליתנו לו, וחצי בצל אין מתקיים. יוצא ידי שניהן ידי מחלוקת של רב הונא ורבי יוחנן. מניח פרוסה תחת השלמה ונמצאו שתייהן בידו, ובוצע או משתייהן או מן השלמה. לחם עוני כתיב ודרכו של עני בפרוסה, לפיכך צריך שיראה כבוצע מן הפרוסה. אכולה שירותא פרוסה גדולה שהיה די לו לכל הסעודה בשבת. ריפתא דערובא שערבו בו אתמול ערובי חצירות.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

סוגיא זו פותחת במחלוקת אמוראים בקשר לברכת "המוציא" כשיש לפניו כיכר שלמה של פת ופרוסה: לפי רב הונא מברך על הפרוסה ופותר את השלמה, ולפי רבי יוחנן מצווה מן המובחר לברך על השלמה [1]. לדברי הכול מברכים על הפרוסה אם היא איכותית יותר, כגון שיש לפניו פרוסה של פת חיטים ושלמה של פת שעורים [2]. רבי ירמיה בר אבא ביקש לראות במחלוקת רב הונא ורבי יוחנן הד למחלוקת תנאים במשנה תרומות ב ה בענין סדרי העדיפות בתרומה [3-4],¹ אך בעל הגמרא דוחה את ההצעה [5]. לאחר מכן מובאים כמה מקורות שלפיהם אין צורך להכריע במחלוקת בעניין הפרוסה והשלמה, כיוון שניתן להניח את הפרוסה בתוך השלמה ולברך על שתיהן כאחת [6-7]. לפי רב פפא כך נוהגים לדברי הכול בפסח, על סמך הכתוב "לחם עוני" (דברים טז ג) המחייב ברכה על הפרוסה דווקא בליל הסדר [8]. ביטוי דומה מן התורה, "לחם משנה" (שמות טז כב), מחייב לפי רבי אבא לבצוע על שתי כיכרות בשבת [9], אך נחלקו האמוראים אם צריך לבצוע את שתיהן, או שמא די בבציעה על שתיהן, דהיינו בנוכחות שתיהן, וניתן לחתוך אחת מהן בלבד [10-12]. הסוגיא מסתיימת בדיווח על מנהג רבי אמי ורבי אסי להשתמש בפת של העירוב, כשהיא הזדמנה לפניהם, לשם ברכת "המוציא" בשבת [13].

ככר לחם מפומפיי, מאה א' לספירה

סוגיא אחת או שתי סוגיות?

מימרת רבי אבא [9] נשתמרה בשתי גירסאות. כתבי היד פירנצה ומינכן גורסים כגירסת הדפוס שהבאנו לעיל, "אמר רבי אבא: ובשבת חייב אדם לבצוע על שתי ככרות...". לגירסא זו יש קשר הדוק בין מימרא זו למימרת רב פפא הסמוכה לפניה [8], וכבר הצבענו על קשר אחד בין שתי המימרות: דברי רב פפא בעניין פסח מבוססים על הפסוק "לחם עוני" (דברים טז ג) ודברי רבי אבא בעניין שבת מבוססים על הפסוק הדומה "לחם משנה" (שמות טז כב). לאמור: ביום חול בוצע על פרוסה או שלמה או שתיהן, אבל בפסח יש לברך על פרוסה דווקא, משום שכתוב "לחם עוני", דהיינו פחות מן הלחם הרגיל הנוהג בימים אחרים, ובשבת יש לבצוע על שתי כיכרות, משום שכתוב "לחם משנה", דהיינו פי שניים מן הנוהג ביום חול.

אך בין הגאונים והפוסקים היו שייחסו גם משמעות הלכתית לסמיכת דברי רבי אבא [9] לדברי רב פפא [8], וראו בדברי רבי אבא הלכה שנאמרה בעיקר לעניין פסח. הם פירשו את דבריו באחת משלוש דרכים:

1 כך פירשו רב האי גאון, הראב"ד ואחרים. לפירוש רב האי גאון ראו ב"מ לוין, אוצר הגאונים – הפירושים, ברכות (לעיל, סוגיא ב הערה 54), עמ' 53-54, סימן קסז; וראו השגות הראב"ד על הרי"ף, ברכות, דפי הרי"ף כח ע"א, ואף הרשב"א בחידושו לברכות לט ע"ב, ד"ה פתיתין ולשמין מצדד בעמדת הראב"ד; תוספות רבנו יהודה שירליאן ברכות לט ע"ב, ד"ה כתנאי בשם רבנו יוסף. לפירושים אחרים לפסקאות [3-5], ראו להלן, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: פירושי הראשונים והקשיים בסוגיא" ומדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: הצעה חדשה בפירוש הסוגיא".

1. לרבי אבא אין די בפרוסה ושלמה בליל הסדר כדברי רב פפא, אלא צריך שתי שלמות ופרוסה, משום "לחם משנה" הנוהג אף ביום טוב.²
  2. רבי אבא מחייב לברך על שתי שלמות ופרוסה דווקא כשיום טוב ראשון של פסח חל בשבת, והמילה "ובשבת" שבדבריו פירושה "וב[פסח שחל] בשבת".³
  3. רבי אבא אינו חולק על רב פפא ואינו מוסיף על דבריו, אלא מסביר את הצורך בפרוסה ושלמה בדברי רב פפא. הרי מלשון הכתוב "לחם עוני" משתמע שדי בפרוסה, ורבי אבא בא להסביר שצריך פרוסה ושלמה משום "לחם משנה" הנוהג בשבת אך גם ביום טוב.⁴
- ברם כל זה אינו אלא לפי הגירסא שלפנינו בדפוס ובמקצת העדים, "אמר רבי אבא: ובשבת...". אך כתבי היד פריז ואוקספורד וקטע אוקספורד מן הגניזה גורסים בדברי רבי אבא "חייב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת". ולא זו בלבד, אלא חלק אחרון זה של הסוגיא נשתמרה כלשונה כיחידה נפרדת בבבלי שבת ק"ז ע"ב, בלשון זה:

אמר רבי אבא: בשבת חייב אדם לבצוע על שתי ככרות, דכתיב לחם משנה. אמר רב אשי: חזינא ליה לרב כהנא דנקט תרתי ובצע חדא, אמר: לקטו כתיב. רבי זירא הוה בצע אכולה שירותיה. אמר ליה רבינא לרב אשי: והא מיחזי כרעבתנותא! אמר ליה: כיון דכל יומא לא עביד, והאידינא הוא דקעביד – לא מיחזי כרעבתנותא. רבי אמי ורבי אסי כי מיקלע להו ריפתא דעירובא – שרו עילויה, אמרי: הואיל ואיתעביד בה חדא מצוה – ליתעביד בה מצוה אחרינא.

קצת מפתיע שבגירסת הדפוס בשבת סדר המילים בדברי רבי אבא הוא "בשבת חייב אדם לבצוע על שתי ככרות" ולא "חייב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת", כפי שהיינו מצפים במימרא שאינה קשורה לזו שבאה לפניה, אך בכתבי היד מיןכין ואוקספורד שם הגירסא היא אכן "חייב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת". כפי שהבחין יוסף תבורי,⁵ מכל זה נראה ברור שיסוד הסוגיא שלנו בבבלי שבת, כמצופה, והיא הועברה לכאן אגב מימרת רב פפא בפיסקא [8], ולשון הסוגיא הותאמה במקצת כתבי היד להקשר החדש, בנוסח "ובשבת חייב אדם לבצוע על שתי ככרות".⁶ גירסת הדפוס בשבת, "בשבת חייב אדם לבצוע על שתי ככרות", מבוססת על גירסא משנית זו בברכות. אם יסוד הסוגיא שלנו בשבת, אזי לא התייחסו דברי רבי אבא המקוריים לא ליום טוב בכלל, לא לפסח ולא ליום טוב ראשון של פסח שחל בשבת. רבי אבא קבע קביעה פשוטה שיש לבצוע על לחם משנה בשבת.⁷ אך בעל הגמרא שהעביר את הדברים לכאן קשר בין דברי רבי אבא לדברי רב פפא שלהם הסמיך את הסוגיא שהועברה משבת. ואף על פי כן, אין נראה לדייק מסמיכות הדברים כאן הלכה כל שהיא בעניין מספר המצות שעליהן בוצעים בליל הסדר. לא זו בלבד שרבי אבא עצמו לא התכוון לכך, שהרי יסוד הדברים כיחידה עצמאית במסכת שבת, אלא נראה שאף בעל הגמרא שהעביר את הדברים לברכות, ואף הגרסן שניסח את דברי רבי אבא

2 תוספות פסחים קטז ע"א, ד"ה מה דרכו, וראו ציונים נוספים אצל ב"מ לזין, אורז הגאונים, ברכות, חלק התשובות, עמ' 89; י' תבורי, פסח דורות, תל אביב תשנ"ו, עמ' 291-306. רב כהן צמח גאון מייחס מנהג זה לחלק מרביתו בתשובות הגאונים שערי תשובה, מהד' ז"ו לייטר, פייטסבורג תש"ו, חלק ב, עמ' 26, סימן רפז, ותשובה זו מופיעה גם בסדר רב עמרם גאון, מהד' ד' גולדשמידט, ירושלים תשל"ב, עמ' קכב, ללא הייחוס ל"מקצת רבנותא". תבורי שם, עמ' 291-293, סבור – בהסתייגות מסוימת – שמדובר במנהג סורא. אך לאור העדות המכרעת שמנהג בבל בשתי הישיבות היה לבצוע על פרוסה ושלמה בפסח, ומכיוון שלא מצאנו כלל מנהג לבצוע על שתי כיכרות ביום טוב עד לימי רב נטרנאי גאון, נראה שמדובר בחידוש מאוחר בתקופת הגאונים, בעקבות מנהג שהתפתח מחוץ לבלל.

3 כך נהגו בבבל בתקופת הגאונים. ראו תשובות הגאונים שערי תשובה, שם; תשובות רב נטרנאי בר הילאי גאון, מהד' י' ברודי (לעיל, סוגיא ט הערה 18). כך א, עמ' 260, סימן קמ; ספר הלכות גדולות, מהד' הילדסהיימר (לעיל סוגיא טו, הערה 7), כך א, עמ' 292-293; סידור רב סעדיה גאון, מהד' אסף ויואל, ירושלים תשל"ל, עמ' קמה; ספר חילופי מנהגים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל, הוצאת ר' מרגליות, סימן כא/א, עמ' 133; הוצאת ב"מ לזין, סימן כא עמ' 46, וציונים שם; וכן ציונים נוספים אצל ב"מ לזין, אורז הגאונים, שם, עמ' 89-90, ואצל תבורי, שם, עמ' 287-305.

4 כך נהגו בארץ ישראל בימי הגאונים; ראו בספר חילופי מנהגים, מהדורות מרגליות ולזין, שם; ר"ף לפסחים קטז ע"א (רפי הרי"ף כה ע"ב); רמב"ם חמץ ומצה ח' ו; ביאור הגר"א לשלחן ערוך אורח חיים תעג ד, וראו ציונים נוספים אצל תבורי, שם.

5 י' תבורי, "לסוגיית לחם משנה בשבת", קובץ זכרון לרב שמעון כץ, בני ברק תשמ"ז, עמ' 116-129, וראו גם תבורי, פסח דורות (לעיל, הערה 2), עמ' 270-271.

6 ראו גם א' וייס, הערות לסוגיות הש"ס בבלי וירושלמי (לעיל, סוגיא א הערה 39), עמ' 85.

7 לפי ספר חילוף המנהגים, סימן כא (ראו ציונים למהדורות מרגליות ולזין בהערה 35 לעיל), לא נהגו בלחם משנה בארץ ישראל אפילו בשבת, משום שלחם משנה הוא עניין לערב שבת (יום שישי) ולא לשבת. ואף על פי כן, נראה שרבי אבא זה היה אמורא ארץ-ישראלי; ראו תבורי (לעיל, הערה 5), עמ' 117-118, 123-125.

בברכות בלשון "ובשבת חייב אדם..." לא התכוון ליום טוב ראשון של פסח שחל בשבת או ליום טוב ראשון של פסח בכלל או לשבת בכלל. ההלכה של רבי אבא הייתה ונשארת הלכה בעניין שבת, גם לאחר שהועברה משבת לברכות. בעל הגמרא שהצמיד את הדברים להלכה של רב פפא בעניין פסח, והגרסן שהידק את הקשר לדברי רב פפא על ידי הניסוח "ובשבת...", התכוונו שניהם לחדד את הניגוד בין "לחם עוני" ל"לחם משנה", כפי שפירשנו. ביום חול יש עדיפות לשלמה או לפרוסה או ניתן לברך על שתיהם ולצאת ידי כל הדעות, ואילו בפסח חייבים לברך דווקא על פרוסה ושלמה, פחות מביום רגיל או מביום טוב רגיל, כדי לקיים מצוות "לחם עוני", ובשבת חייבים לבצוע על שתי כיכרות, פי שניים מביום רגיל, כדי לקיים מצוות "לחם משנה".⁸ אך גם אם אין לניגוד דרשני וספרותי זה השלכות הלכתיות בקשר ללחם משנה בפסח או ללחם עוני ביום טוב ראשון של חג שחל להיות בשבת, די בו כדי ליצור קשר הדוק בין החלק האחרון של הסוגיא, שהייתה במקורה סוגיא עצמאית במסכת שבת, לבין חלקי הסוגיא שקדמו לה, ובמתכונת הנוכחית בברכות – בין לגירסא "אמר רבי אבא: ובשבת חייב אדם לבצוע על שתי ככרות..." בין לגירסא "אמר רבי אבא: חייב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת..." – מדובר בסוגיא אחת אינטגרלית.

פירושי הראשונים והקשיים בסוגיא

שני החלקים המרכזיים של הסוגיא, ב רג [3-8], מוקשים ביותר, ורבו בהם הפירושים. לעיל פירשנו על פי רב האי גאון שמחלוקת אחת ויחידה נידונה בסוגיא, והיא המוכרעת בפיסקאות [6-8] על דרך הפשרה, מחלוקת רב הונא ורבי יוחנן. וכך צריך להיות על פי השימוש המקובל במונחים "כתנאי" [3], "יוצא ידי שניהן" [6] ו"שלום בין התלמידים" [7]: לדעת רב הונא יש לברך על פתיתים גם אם יש לפניו שלמים. לדעת רבי יוחנן מצווה מן המובחר לברך על השלמים דווקא [1]. רבי ירמיה בר אבא [3] מתייחס למחלוקת אמוראים זו ומציע שלמעשה מדובר במחלוקת תנאים: רבי יוחנן הוא בשיטת התנא קמא במשנה תרומות ב ו הסבור שעדיף לתרום בצל שלם על פני בצל חתוך, ואילו רב הונא הוא בשיטת רבי יהודה שם הסבור שעדיף לתרום חצי בצל גדול. בעל הגמרא דוחה השוואה זו בטענה שלא נחלקו תנא קמא ורבי יהודה אלא במקרה שאין שם כוהן. רק במקרה ההוא סובר תנא קמא שיש לתרום בצל שלם, מכיוון שהבצל משתמר טוב יותר בקליפתו, אך אם יש לפניו כוהן התנאים מסכימים שיש לתרום חצי בצל גדול [5]. בפיסקאות [6-7] מוצע לברך על הפרוסה והשלמה כאחת, כדי לצאת ידי רב הונא ורבי יוחנן, וכן נוהגים לפי רב פפא לדברי הכול בפסח [8].

ברם רוב הראשונים⁹ דחו את הפרשנות הזאת לסוגיא מכמה סיבות:

1. לא ייתכן שדברי רב הונא ורבי יוחנן שניהם נאמרו בדווקא, שאם כן יש שתי מחלוקות במקום אחד. נראה יותר שלרב הונא ניתן לברך הן על הפתיתים הן על השלמים, ורבי יוחנן מעדיף דווקא את השלמים. אך לפי זה אין היגיון בהצעת רבי ירמיה בר אבא שנחלקו במחלוקת תנא קמא ורבי יהודה בעניין הבצל, שכן שם שתי השיטות הן בדווקא.
2. אם ההכרעות של רב נחמן בר יצחק [6] והתנא שלמן [7] מתייחסים למחלוקת רב הונא ורבי יוחנן, קשה להבין איזה צורך יש להניח את הפרוסה בתוך השלמה. הרי גם לרב הונא אין שום פגם בברכה על השלמה, והרוצה לקיים את דברי שניהם יכול לברך על השלמה בלבד.
3. אם אכן תנא קמא ורבי יהודה תמימי דעים הם שכשיש לפניו כוהן הוא תורם לו חצי בצל גדול, הרי יש במשנה תרומות ראייה נגד רבי יוחנן, שכן לכל התנאים יש להעדיף פרוס על פני שלם, ואין לחלק בין ברכה לתרומה בעניין זה.¹⁰

⁸ לצורך בשלמה בפסח אליבא דרב פפא [8] ראו להלן, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: הצעה חדשה בפירוש הסוגיא".

⁹ רבנו חננאל ברכות לט ע"ב, ד"ה תני תנא; רש"י, תוספות ותוספות רבנו יהודה שירליאון, ברכות לט ע"ב, ד"ה כתנאי; בעל המאור ותר"י, דפי הרי"ף כח ע"א; חידושי הריטב"א לברכות לט ע"ב, ד"ה אבל פרוסה; רא"ש ברכות, פרק ו, סימן כא.

¹⁰ ברם כפי שנסביר להלן, ממקורות אחרים, כולל משנה מפורשת בעניין פת (עירובין ז י) וברייתא מפורשת בעניינו ממש (תוספתא ברכות ד טו ומקבילתה בירושלמי) עולה בבירור שבפת יש עדיפות לשלמה, ונראה שבעל הגמרא בפיסקא [5] לא בא אלא לדחות את עצם הניסיון להשוות בין שתי המחלוקות, ולא ביקש להביא ראייה משלו מבצל לעניין פת.

לכן פירשו רוב הראשונים שלא נחלקו רב הונא ורבי יוחנן אלא במצווה מן המובחר: לרב הונא אין עדיפות לפתיתים על פני שלמים ולא לשלמים על פני פתיתים, ואילו לרבי יוחנן שלמה מצווה מן המובחר. אך על מחלוקת כזאת אי אפשר לומר "כתנאי", ולכן פירשו ראשונים אלו שרבי ירמיה מתייחס למקרה שבפיסקא [2] דווקא: "פרוסה של חיטין ושלמה של שעורין", שלגביו הסכימו רב הונא ורבי יוחנן שיש לברך על השלמה של חיטים. רבי ירמיה מעמיד את העניין הזה כמחלוקת תנאים, לאור משנה תרומות ב ה [3-4], אך ניסיון זה נדחה בפיסקא [5], שכן שאלת הברכה דומה למקרה שיש שם כוהן, ובזה אין מחלוקת רבי יהודה וחכמים, ולכל הדעות יש לברך על הפרוסה, כדעת רב הונא ורבי יוחנן בפיסקא [2]. אך גם פירוש זה מוקשה ביותר:

1. רוב הראשונים הללו מסבירים שלרב הונא מברך אף על הפתיתים, וכל שכן על השלמים.¹¹ אך דווקא לפירוש זה קשה להבין את המחלוקת בין רב הונא לרבי יוחנן. הרי הן לרבי יוחנן הן לרב הונא מברך על הפתיתים אם רצונו בכך, והן לרב הונא הן לרבי יוחנן שלמה מצווה מן המובחר, או על כל פנים אינה נחותה מן הפתיתים.

2. המקרה של בצל שלם וחצי בצל דומה יותר לפתיתים ושלמים מאותו מין, וקשה מאוד למצוא דמיון בינה לבין המקרה של פרוסה של חיטים ושלמה של שעורים. רש"י פירש שהבצל הפרוס גדול מן השלם, ואם כן פרוסה של חיטים גדולה משלמה של שעורים, ודומה ל"חצי בצל גדול", לעומת שלמה של שעורים הדומה ל"בצל קטן שלם".¹² ברם לפי פשוטה של משנה תרומות ב ו חצי הבצל הגדול זהה בגודלו לבצל הקטן השלם, וההתייחסות ל"גדול" ו"קטן" בבצלים אינו בא אלא לציין שהבצל הפרוס היה גדול פי שניים מן הבצל השלם, ולכן חציו שווה בגודלו לגדול בצל קטן שלם.

3. לפירוש זה לא היה לו לרבי ירמיה להשתמש בלשון "כתנאי", אלא בלשון "תנאי היא" או "במחלוקת שנויה".¹³

הכרעות רב נחמן בר יצחק [6] והתנא שלמן [7] מתייחסות אף הן לפרוסה של חיטים ושלמה של שעורים, לפי מקצת הנוקטים בשיטה זו.¹⁴ פרשנות זו מוקשית אף היא, מן הסיבות הבאות:

1. לפירוש זה, לא היה לו לרב נחמן בר יצחק [6] והתנא שלמן [7] להשתמש בלשון "פרוסה" ו"שלמה" סתם, כשהתכוונו לפרוסה של חיטים ושלמה של שעורים.

2. אם אכן נקבע בפיסקא [5] שאין מחלוקת בקשר לפרוסה של חיטים ושלמה של שעורים, שכן לא רק רב הונא ורבי יוחנן תמימי דעים שמברכים על הפרוסה של חיטים אלא אף תנא קמא ורבי יהודה תמימי דעים שכשאין צורך בשימור הבצל בצל פרוס עדיף על פני שלם, והוא הדין לפת, איזה צורך ראו רב נחמן בר יצחק, מר בריה דרבינא והתנא שלמן להניח פרוסה של חיטים בתוך שלמה של שעורים ולבצוע? הרי לכל הדעות יש לברך ולבצוע על הפרוסה בלבד!¹⁵

מלבד הקשיים בפירוש החלקים האמצעיים של הסוגיא, והבעיות שעלו הן כשניסו הראשונים להסב אותם על מחלוקת רב הונא ורבי יוחנן הן כשניסו להסב אותם על מחלוקת תאורטית בעניין פרוסה של חיטים ושלמה של שעורים, ישנם קשיים נוספים במחלוקת רב הונא ורבי יוחנן שבה נפתחת הסוגיא: הסוגיא אינה מתייחסת לשני מקורות שיש להם נגיעה ישירה לענייננו: (א) משנה עירובין ז י, (ב) תוספתא ברכות ד יד ומקבילתה בירושלמי ברכות ו א, י ע"ב.

במשנה עירובין ז י שנינו:

בכל מערבין ומשתתפין חוץ מן המים ומן המלח, דברי ר' אליעזר. ר' יהושע אומר: ככר הוא עירוב; אפילו מאפה סאה והיא פרוסה אין מערבין בה. ככר באיסור והוא שלם מערבין בו.

11 ראו תוספות ותוספות רבנו יהודה שירליאון, תלמיד רבנו יהודה והרא"ש (צינונים לעיל, הערה 8); בעל המאור, דפי הרי"ף כז ע"א, ד"ה אמר רב חייא בר אשי.

12 רש"י ברכות לט ע"ב, ד"ה פתיתין ושלמין וד"ה אבל לא חצי בצל גדול.

13 ראו לעיל, הדיון בסוגיא יט, "שלקות", עיוני הפירוש לפיסקאות [5-6].

14 רבנו חננאל, בעל המאור, תר"י ורא"ש (צינון לעיל, הערה 8); תוספות ברכות לט ע"ב, ד"ה מניח.

15 וכפי שהעירו בעל המאור והריטב"א (צינונים לעיל, הערה 8) המפרשים שפיסקאות [6-8] חוזרות לדון במחלוקת רב הונא ורבי יוחנן.

לפי פשוטה של משנה לרבי אליעזר אין צורך בפת כלל לעירוב, ואילו לרבי יהושע לא זו בלבד שיש צורך בפת, אלא צריכים כיכר שלמה דווקא, ויוצאים בכיכר קטנה כאיסור אך לא בפרוסות של מאפה בגודל סאה. הלכה כרבי יהושע, אך גם ללא קשר להכרעת ההלכה ניכר ממשנה זו שיש עדיפות לכיכר שלמה על פני פרוסה, ואף רבי אליעזר אינו חולק על כך לפי פשוטה של משנתנו, אלא שלדעתו אין צורך בפת כלל. ולפי זה ברור שגם אם צודק בעל הגמרא שלנו בדחיית דברי רבי ירמיה בר אבא בפסקא [5], וגם אם כל התנאים במשנה תרומות מסכימים שכשיש כוהן בצל פרוס עדיף על בצל שלם, לא כן הדבר בקשר לפת: מעמד העירוב מחייב כיכר שלמה דווקא.¹⁶

כך עולה גם מתוספתא ברכות ד טו, הנוגעת ישירות לענייננו, ומפורש בה כדעת רבי יוחנן:

מברכין על הדגן שהוא מן המובחר. כיצד? שלימה של גלוסקין ושלימה של בעל הבית מברך על שלימה של גלוסקין. פרוסה של גלוסקין ושלימה של בעל הבית מברך על שלימה של בעל הבית. פת חטין ופת שעורין מברך על של חטין. פרוסה של חטין ושלימה של שעורין מברך על פרוסה של חטין. פת שעורין ופת כוסמין מברך על של שעורין. והלא כוסמין יפין מן השעורין? אלא שהשעורין ממין שבעה וכוסמין אינן ממין שבעה.

מן הברייתא הזו עולה בבירור שהשלמה נתפסת כ"מן המובחר" יחסית לפרוסה, ומברכים על "שלמה של בעל הבית" גם כשיש לפניו פרוסה של גלוסקין, אף על פי שהגלוסקין יפים מפת של בעל הבית, משום שהם עשויים שניהם מאותו דגן. רק אם הדגן שבפרוסה משתייך לשבעת המינים או הוא איכותי יותר מזה שבשלמה מברכים על הפרוסה. כיצד, אם כן, הגה רב הונא את עמדתו שלפיה מברכים על הפתיתים דווקא ולא על השלמים? רש"י פירש שרב הונא מתייחס למקרה ספציפי שבו הפתיתים גדולים מן השלמים, ומן הסתם בתוספתא דנו במקרה שהפרוסה היא קטנה יותר, משום שהיא נלקחה מלחם שלם בגודל השלמים שלפניו. רבנו תם ואחרים פירשו שלדעת רב הונא מברך אף על הפתיתים, וכל שכן שיכול לברך על השלמה. לפי זה רב הונא ורבי יוחנן מסכימים שיכול לברך על איזה מהם שירצה, ולא נחלקו אלא בשאלת מצווה מן המובחר: לרבי יוחנן שלמה מצווה מן המובחר, ולרב הונא אין שום עדיפות לשלמה על פני הפרוסה, ואפשר שבכגון זה הרשה לעצמו לחלוק על הברייתא כיוון שאינה להלכה אלא למצווה מן המובחר בלבד.

אפשרות אחרת היא שהברייתא נתפסה בבבלי כדעת יחיד, וזאת על פי המשך הדברים בירושלמי שם:

תני: מברכין על הדגן כשהוא מן המובחר. קלוסקין ושלימה של בעל הבית אומר על הקלוסקין. פרוסה של קלוסקין ושלימה של בעל הבית אומר על השלימה של בעל הבית. פת חטין ופת שעורין אומר על של חטין. פרוסה של חטים ושלימה של שעורים אומר על הפרוסה של חטין. פת שעורין ופת כוסמין אומר על של שעורין. והלא של כוסמין יפה ממנה? אלא שזו ממין שבעה וזו אין ממין שבעה.

רבי יעקב בר אחא בשם רבי זעורא: דרבי יודה היא, דרבי יודה אמר, אם יש ביניהן ממין שבעה עליו הוא מברך.

לפי הירושלמי הפסקא האחרונה בברייתא אינה אלא לרבי יהודה, שלפי משנה ד בפירקין מברך על מין שבעה גם כשהאוכל האחר חביב עליו. ברם החכמים חלוקים על רבי יהודה בעניין זה. וזה לשון המשנה:

היו לפניו מינים הרבה, ר' יהודה אומר: אם יש ביניהם ממין שבעה מברך עליו.

וחכמים אומרים: מברך על איזה מהם שירצה.

16 והקושיא מתחזקת לאור פירוש רבי יוסי בר שאול משום רבי יהודה הנשיא המובא בבבלי עירובין פא ע"א שלפיו אין מערבין בפרוסה משום איבה, כדי שלא ישמרו אלו שעירבו בשלמה טינה כלפי אלו שעירבו בפרוסה בלבד. הרי מפורש ששלמה עדיפה גם בתודעה העממית, ולא רק מטעמים הלכתיים.

לפי הבבלי להלן, מא ע"ב, סוגיא לא, "מינין הרבה", נחלקו אמוראים אם מחלוקת חכמים ורבי יהודה במשנה היא בכגון שברכותיהם שוות או לא. אך לפי הירושלמי ברור שהמחלוקת היא בכגון שאין ברכותיהם שוות, והמחלוקת היא אם יש לראות במין שבעה תמיד עיקר לעומת מה שאינו ממין שבעה. אם רבי יהודה סבור שסדר הקדימה בברכות או קביעת עיקר וטפל הם עניין אובייקטיבי שאינו קשור כלל לתפיסתו הסובייקטיבית של המברך, אזי אפשר שכשם שקבע רבי יהודה קריטריון אובייקטיבי של עדיפות שבעת המינים כך גם קבע קריטריונים אובייקטיביים נוספים, כגון העדיפות של גלוסקאות על פת של בעל הבית, העדיפות של חטים על שעורים והעדיפות של שלמה על פרוסה. וכשם שחכמים חלוקים עליו בעניין שבעת המינים וקובעים שיברך על איזה מהם שירצה, כך סבור רב הונא שהם חולקים על שאר הקריטריונים שבברייתא, ובכל מקרה יברך על איזה שירצה. במקרה זה ברור שטבע האדם הוא להעדיף את הלחם הפרוס כל עוד לא התייבש, ולשמור את השלמה למקרה שתיגרנה הפרוסות מן הכיכר הקודמת – הן משום שאינו רוצה לזרוק את הפרוסות הן משום שהן זמינות יותר. לכן אף על פי שלרבי יהודה יש לברך על היפה יותר לפי קריטריונים אובייקטיביים, אין הלכה כמותו, אלא יש לברך על הזמין יותר והאכיל יותר והמועדף סובייקטיבית, דהיינו הפרוסה.

ברם, גם הפירוש הזה אינו נטול קשיים:

1. אם אכן נחלקו רב הונא ורבי יוחנן לפי הבבלי במחלוקת רבי יהודה וחכמים בעניין שבעת המינים, מדוע אין מציעים שנחלקו "כתנאי", כשמחלוקת התנאים היא מחלוקת רבי יהודה וחכמים במשנה ד בפירקין, במקום זו שבתרומות ב ה?

2. לפי הפירוש הזה, הפתיתים חביבים משום שהם נגישים יותר ואין צורך לבצוע אותם, ולפי הווריאציה שלנו על הפירוש הזה הפתיתים חביבים משום שדרך האדם לנסות ולגמור את הפת הישנה לפני שתתייבש, בטרם יבצע על כיכר חדשה, שמא לא יצטרך לכיכר החדשה ויוכל לשמרה להמשך היום או למחרת. אם כן מן הסתם כשהתנא ורב נחמן בר יצחק מציעים להניח את הפרוסה בתוך השלמה ולבצוע, הם מתכוונים לבציעת הפרוסה דווקא, אחרת לא קיים את דברי רב הונא. ברם אם כן הדבר, כיצד קיים את דברי רבי יוחנן? הרי סוף סוף התכוון לפרוסה, בצע את הפרוסה ואכל מן הפרוסה, ובשום אופן לא נתן קדימות לשלמה!

מסתבר, אפוא, שאף אחד מן הפירושים שהוצעו לסוגיא אינו נטול קשיים: פירוש רב האי גאון, שלפיו כל הסוגיא עוסקת בפרוסה ושלמה מאותו מין, מוקשה משום שהיה לו לבעל הגמרא להקשות ממשנה תרומות ב ה-ו על רב יוחנן. פירוש רש"י, שלפיו נחלקו רב הונא ורבי יוחנן בפרוסה גדולה ושלמה קטנה, ולרבי ירמיה בר אבא נחלקו תנאים אף בפרוסה גדולה של חטים ושלמה קטנה של שעורים, מוקשה הן משום שהעיקר חסר מן הספר, הן משום שהמינוח בסוגיא אינו מתאים לפירוש זה, והן משום שההכרעות שבסוגיא אינן מתפרשות היטב לשיטה זו. אף פירוש התוספות ואחרים, שלפיו נחלקו רב הונא ורבי יוחנן – והתנאים רבי יהודה ורבנן אליבא דרבי ירמיה בר אבא – בפרוסה ושלמה הזהות במידותיהן, מוקשה מאותם טעמי מינוח ועניין. ולכל הפירושים עלינו להסביר את היחס בין מחלוקת רב הונא ורבי יוחנן למשנה עירובין ז י שממנה יוצא בבירור שלעניין עירוב כיכר שלמה עדיפה על פני פרוסה, ותוספתא ברכות ד טו ומקבילתה בירושלמי שבהן מפורש שאף לעניין ברכה כיכר שלמה עדיפה על פני פרוסה.

הצעה חדשה בפירוש הסוגיא

נראה ברור שרב הונא ועורכי הבבלי לא הכירו את הברייתא המובאת בתוספתא ובירושלמי. העמדה הארץ-ישראלית המשתקפת בה שלפיה "שלמה מצווה מן המובחר" נמסרה אמנם בבבל, אך לאו דווקא בתור ברייתא. אמוראי בבל ועורך הסוגיא סברו שמדובר בעמדה אמוראית שאותה ייחסו לרבי יוחנן, וכדרכם של בעלי הסוגיות בבבלי כשהם נתקלים בחומר ארץ-ישראלי ממוצא לא ידוע.¹⁷

17 ראו מ' בנוביץ, פרק שבועות שתיים בתרא (לעיל, סוגיא ב הערה 10), עמ' 76-78, 95-96, 267 ו-300-301; הנ"ל, תלמוד האיגוד: לולב וערבה והחליל (לעיל, סוגיא ג הערה יב), עמ' 80-81.

אם נצא מתוך הנחה שבבבל לא הכירו את הברייתא כלשונה ובתור ברייתא, נראה שיש לייחס חשיבות להבדל נוסף בין ניסוח הדברים בברייתא לבין ניסוח הדברים בבבלי: בברייתא מדובר בשאלת הקדימה בברכות, כשברור שמברכים "המוציא" הן על הפרוסה הן על השלמה. כך עולה מן הלשון "מברך על" שבתוספתא, ועוד יותר מן הלשון "אומר על" שבירושלמי: הפתייתם והשלמים מונחים לפניו, הברכה שהוא עומד לברך היא ברכת "המוציא", וכל השאלה היא על מה להסב את הברכה הזאת ומה לאכול קודם: האם יש להסב את ברכת "המוציא" על הפרוסה ולאכלה, שכך דרכם של אנשים להשתמש בלחם הפרוס שברשותם לפני שהם פותחים כיכר חדשה, כדי שהקרום של הכיכר ישמור על הכיכר החדשה אם ישמרנה למועד מאוחר יותר, או שמא כשיש לפניו שלמים עליו לבצע את טקס בציעת הפת כהלכתה, לברך על השלמה ולבצע אותה.

במקום אחר בירושלמי מצאנו מימרא של רב ובה שיטה דומה לזו המיוחסת לרב הונא בסוגיא שלנו, או ליתר דיוק עמדת פשרה בין שתי העמדות בסוגיא שלנו. בירושלמי ברכות וז, י ע"ד נאמר:

רבי ירמיה בשם רב: פיתא ופרור, או' על הפירור, במקום שעושין את הפירור עיקר, אבל במקו' שאין עושין את הפירור עיקר לא ב[ד]א.

מי שמחשיב את הפירור לעיקר לעומת הפיתא, הפת השלמה, אומר "המוציא" על פירור ולא על הפת. מי שמחשיב את השלמה לעיקר, אומר "המוציא" על שלמה.

ברם, יש הבדל בין "אומר על פירור" לבין דברי רב הונא בסוגיא שלנו בבבלי, "מברך על הפתייתן ופותר את השלמין". הלשון "פותר את השלמין" שבבבלי שייך רק כשאין ברכותיהם שוות ומברכים על העיקר כדי לפטור את הטפל, כפי שעולה בבירור מתוך סוגיא אחרת בפירקין. על מחלוקת תנא קמא ורבי יהודה שהבאנו לעיל ממשנה ד בפירקין,

היו לפניו מינים הרבה, ר' יהודה אומר: אם יש ביניהם ממין שבעה מברך עליו.

וחכמים אומרים: מברך על איזה מהם שירצה.

נאמר להלן, מא ע"א, סוגיא לא, "מינין הרבה":

אמר עולא: מחלוקת בשברכותיהן שוות, דרבי יהודה סבר: מין שבעה עדיף, ורבנן סברי: מין חביב עדיף. אבל בשאין ברכותיהן שוות – דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה. מיתבי: היו לפניו צנן וזית – **מברך על הצנן ופותר את הזית!** הכא במאי עסקינן – כשהצנן עקר. אי הכי, אימא סיפא: רבי יהודה אומר: מברך על הזית, שהזית ממין שבעה; לית ליה לרבי יהודה הא דתנן: כל שהוא עיקר ועמו טפלה – מברך על העיקר ופותר את הטפלה? וכי תימא הכי נמי דלית ליה, והתניא: רבי יהודה אומר: אם מחמת צנן בא הזית – מברך על הצנן ופותר את הזית! לעולם בצנן עיקר עסקינן, וכי פליגי רבי יהודה ורבנן – במילתא אחריתי פליגי, וחסורי מחסרא והכי קתני: היו לפניו צנן וזית – מברך על הצנן ופותר את הזית. במה דברים אמורים – כשהצנן עיקר, אבל אין הצנן עיקר – דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה; ושני מינין בעלמא שברכותיהן שוות – מברך על איזה מהן שירצה. רבי יהודה אומר: מברך על הזית, שהזית ממין שבעה.

פליגי בה רבי אמי ורבי יצחק נפחא; חד אמר מחלוקת בשברכותיהן שוות, דרבי יהודה סבר: מין שבעה עדיף, ורבנן סברי: מין חביב עדיף, אבל בשאין ברכותיהן שוות – דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה; וחד אמר: אף בשאין ברכותיהן שוות נמי מחלוקת. בשלמא למאן דאמר בשברכותיהן שוות מחלוקת – שפיר, אלא למאן דאמר בשאין ברכותיהן שוות פליגי – במאי פליגי? אמר רבי ירמיה: להקדים. דאמר רב יוסף ואיתימא רבי יצחק: כל המוקדם בפסוק זה מוקדם לברכה, שנאמר: ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש.

הוזה אומר: כשמדובר ב"אין ברכותיהן שוות" ויש עיקר וטפל, משמשת הלשון "פוטור";¹⁸ כשמדובר ב"אין ברכותיהן שוות" ואין עיקר וטפל, מברך על זה וחוזר ומברך על זה, והשאלה היא שאלה של קדימה בברכות, וכשמדובר ב"ברכותיהן שוות" ניתן לשאול רק על איזה מהם יברך, אך מכיוון שמדובר בברכה אחת לא שייכת לשון "פוטור", שהרי פשוט הוא שהברכה מוסבת על שני המאכלים, ולא עסקו אלא בשאלה איזה מהם לאכול קודם סמוך לאחר הברכה. על פי חלוקה זו נראה ברור שהברייתא שבתוספתא ובירושלמי, ומימרת רב בירושלמי להלן בפירקין שלפיה "אומר על הפירור", מדברות על מקרה שברכותיהן שוות: הן על הפרוסה הן על השלמה מברכים לפי המקורות הללו "המוציא", וזאת בהתאם להלכה הארץ-ישראלית שלפיה מברכים אף על פת פרוסה "המוציא", אלא שלכתחילה יש עדיפות לברך על פת שלמה. ברם כפי שראינו בסוגיא הקודמת, רבא פסק שאין מברכים כלל "המוציא" על פת שאין לה תוריתא דנהמא, תואר לחם שלם, ואין מברכים "המוציא" על הפת אלא לפני בציעתה. הברכה על לחם פרוס, שאינו משמש ברגיל לקביעת סעודה, היא "בורא מיני מזונות".

ודומה שהסוגיא שלנו אינה מתפרשת היטב אלא אליבא דהלכה זו של רבא. בעל הסוגיא שלנו סבר שאף רב הונא ו"רבי יוחנן", דהיינו תורת ארץ ישראל, יוצאים מתוך הנחה שהברכה על השלמה היא "המוציא" והברכה על הפרוסה היא "בורא מיני מזונות". רק כך ניתן להבין את המחלוקת בין רב הונא לרבי יוחנן שבה משמשת הלשון "פוטור". לשיטת רב הונא מברך על הפתיתים "בורא מיני מזונות" ופוטור בכך את הפרפרת, ואם יודקק אחר כך לבצוע את השלמה לכשתיגמר הפרוסה פטר אף את השלמה מברכת "המוציא" בברכת "בורא מיני מזונות" שבה פתח את סעודתו. רב הונא סובר כדעת רבי חייא ורבא כפי שהוצגה בבבלי בסוגיא הקודמת: מכיוון שאין מברכים על הפת אלא בשעת בציעתו, ו"צריך שתכלה ברכה על/עם הפת", לפיכך "מברך ואחר כך בוצע". לפי האמוראים הללו, הברכה על פרוסת פת היא "בורא מיני מזונות", ואף על פי כן פת היא לעומת הפרפרת הטפלה לה, ואם פותח בה משום שהיא חביבה בעיניו, וכפי שפירשנו, אזי אף הכיכר השלמה שממנה יאכל באמצע הסעודה נפטרת בברכת "בורא מיני מזונות" שבירך על הפרוסה.

מכאן יוצא שמחלוקת רב הונא ורבי יוחנן היא בדווקא, אך לא כפי שסברנו תחילה: רב הונא סובר שמברך "בורא מיני מזונות" על הפרוסה אם רוצה בכך, ופוטור בכך את השלמה מן הצורך לברך עליה, אם יבצענה אחר כך, אף על פי שהברכה על השלמה היא בדרך כלל "המוציא". לפי זה נראה שרבי יוחנן חולק על רב הונא בשתיים: (א) הוא סובר ששלמה מצווה מן המובחר, כפי שעולה בבירור מהלכות עירובין, ולכן עדיף לברך על השלמה "המוציא" כדי לפטור את הפרפראות ואת הפרוסה, אם יאכל גם ממנה. (ב) מכיוון שכך, השלמה נחשבת עיקר לגבי הפרוסה, ואם בירך על הפרוסה "בורא מיני מזונות" לא פטר את השלמה, ויש לחזור ולברך עליה "המוציא" כשיפרסנה.

אף רב הונא מודע לכך שבהלכות עירובין הקפיד רבי יהושע על שלמה דווקא, והוא אינו חולק על כך ששלמה מצווה מן המובחר. אף על פי כן, לדעתו ניתן לפטור את השלמה בברכת "בורא מיני מזונות" שמברכים על הפרוסה, שהרי סוף סוף פרוסה ושלמה שתיהן אותו מאכל, ואין סברא לומר שיש לברך שוב על השלמה לאחר שבירך על הפרוסה. עיקר וטפל אינם אלא במאכלים שונים, אבל על שתי אינסטנציות של מאכל אחד אין לברך פעמיים, אף בכגון זה שהברכה על כל אחד מהם שונה.

לדברינו, כל הסוגיא הזאת הנה אליבא דרבא, שהברכה על הפרוסה היא "בורא מיני מזונות", ונחלקו רב הונא ו"רבי יוחנן" בקשר לשיטה זו אם ברכת "בורא מיני מזונות" על הפרוסה פוטרת את השלמה הנפרסת אחר כך אם לאו. במקרה של שלמה של שעורים ופרוסה של חיטים אף רבי

18 כך בכל מקום בספרות חז"ל שבו נאמר "ברך על... ופוטור את..." – הסיפא של משנה ברכות ו ה, משנה ברכות ו ז, משנה פסחים י ט; תוספתא ברכות ד יג-יד, ה יא; הסוגיא "מינין הרבה" בבבלי ברכות מא ע"א שהבאנו בפנים, והברייתא של בן זומא המובאת להלן מא ע"ב, סוגיא לב, "הסעודה". יוצא הדופן היחיד הוא הרישא של משנה ברכות ו ה, "ברך על היין שלפני המזון פטר את היין שלאחר המזון, ברך על הפרפרת שלפני המזון פטר את הפרפרת שלאחר המזון", ושם הפטור בא להוציא מן האפשרות שיברך אותה ברכה פעמיים במשך הסעודה. ברם שם היין והפרפרת שלאחר המזון אינם נמצאים לפניו בשעת הברכה, ואילו כאן מדובר בברכה על פתיתים ושלמים ששניהם בנמצא.

יוחנן מודה שיש לברך "בורא מיני מזונות" על פרוסת לחם החיטים, ושפוטרים בברכה זו אף את הכיכר השלמה של שעורים שאותה יפרוס אחר כך, כיוון שפרוסת לחם החיטים היא בבירור העיקר, וכפי שעולה מן הברייתא. אך הנחת הברייתא הייתה שעל שתייהן מברכים "המוציא", ואילו הנחת הבבלי, שלא הכירה את הברייתא כלשונה, הייתה שהברכה על הפרוסה היא תמיד "בורא מיני מזונות", והשאלה היא אם די בברכה זו כדי לפטור את השלמה מברכת "המוציא" לכשיבצענה בהמשך הסעודה.

רק לאור הפירוש הזה למחלוקת רב הונא ורבי יוחנן ניתן להבין בשופי את המשך הסוגיא: רבי ירמיה בר אבא מציע שמחלוקת רב הונא ורבי יוחנן היא כמחלוקת התנאים בעניין הבצל: כשם שלרבי יהודה חצי בצל גדול עדיף על בצל שלם קטן, כך לרב הונא פרוסת לחם נגישה וחביבה, שמטבע הדברים צריכה להיאכל קודם, עדיפה על פני פת שלמה שאינו רוצה לבצוע אותה כעת. וכשם שתרומת חצי הבצל הגדול פוטרת את הבצלים השלמים הקטנים מחובת תרומה ומוציאה אותם מטבלם, כך ברכת "בורא מיני מזונות" על הפרוסה פוטרת את הכיכר השלמה מברכה.

רבי ירמיה בר אבא לא בחן את מכלול המשניות העוסקות בפרוס ושלם, אחרת היה מגיע למסקנה שמשנה עירובין ז י, שעניינה פת, רלוונטית יותר לענייננו מאשר משנה תרומות ב ה שעניינה בצל. רבי ירמיה בר אבא פשוט שם לב לכך שכשם שנחלקו רב הונא ורבי יוחנן כאן אם השלמה היא עיקר לעומת הפרוסה, כך נחלקו תנאים בעניין בצל של תרומה, ועל סמך דמיון זה ביקש לראות במחלוקת האמוראים שלנו הד למחלוקת התנאים בתרומות. אך בעל הגמרא מראה על פי המשנה הקודמת במסכת תרומות שלא נחלקו חכמים על רבי יהודה אלא באין שם כוהן, שאז עדיף לדבריהם לתרום בצל קטן המתקיים בתוך קליפתו מאשר חצי בצל שיתקלקל עד שיימצא כוהן, אבל אם הכוהן בנמצא, הן חכמים הן רבי יהודה סבורים שיש להעדיף את חצי הבצל. ולפי זה לכאורה היה לו לרבי יוחנן להסכים עם רב הונא שמברכים "בורא מיני מזונות" על הפרוסה ופוטרים את השלמה מברכת "המוציא". אך ברור שאין זה השיקול היחיד, גם אליבא דרבי ירמיה בר אבא: העדפת הכוהן היא חשובה בהלכות תרומה, אך העדפת המברך אינה קובעת עיקר וטפל בברכות, כפי שאין היא קובעת בעירובין. כל הניסיון שלו לדמות מחלוקת למחלוקת יסודה בכך שפעמיים נחלקו בני פלוגתא בשאלת "שלם" לעומת "חשוב". אך אם מתברר שבתרומות לא נחלקו תנא קמא ורבי יהודה לעניין זה, אזי ניתן לחשוב על סיבות רבות לחלק בין פת לבצל ובין ברכה לתרומה.

ואף אם נבקש להמשיך לדמות את המחלוקת שלנו לענייני תרומה דווקא, הרי אחד השיקולים בהעדפת הפרוסה על השלמה היא העובדה שהשלמה משתמרת היטב ועדיף לשמרה להמשך הסעודה כל עוד נותרת פרוסה מבציעה קודמת של הפת. לכן הציע אברהם וייס שיש לדמות את המחלוקת בעניין הפת דווקא למקרה שאין כוהן בנמצא: לרב הונא יש לברך על הפרוסה ולשמר את השלמה, ולרבי יוחנן יש לנקוט בכבוד הראוי כלפי השלמה ולבצוע דווקא עליה.¹⁹

מכיוון שמחלוקת רב הונא ורבי יוחנן נשארת בעינה, מציע רב נחמן בר יצחק והתנא שלו שלמן להניח את הפרוסה בתוך השלמה ולבצוע את הפרוסה²⁰ [7-6]. לפי הפרשנות הנפוצה לסוגיא, קשה להבין מה מרוויחים בכך. הרי סוף סוף מברכים "המוציא" על הפרוסה, בוצעים את הפרוסה ואוכלים מן הפרוסה, וכיצד יש בכך אפילו מקצת שיטתו של רבי יוחנן? אך לשיטתנו מטרתה של הפשרה ברורה לחלוטין: מחזיקים ביד את השלמה והפרוסה ומברכים "המוציא" על שתייהן, ואחר כך בוצעים מן הפרוסה. בכגון זה גם רב הונא יודה שהברכה היא "המוציא" ולא "בורא מיני מזונות", אך גם רבי יוחנן יודה שיוכל לבצוע את הפרוסה ולאכול מן הפרוסה תחילה ולפטור בברכתה את השלמה שאותה יפרוס בהמשך הסעודה, כיוון שבירך על שתייהן כאחת ברכה הראויה לשלמה.

19 וייס (לעיל, סוגיא א הערה 39, עמ' 82-83), וראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [5].

20 כפי שפירשו רוב הגאונים והראשונים; ראו לוין, אוצר הגאונים (לעיל, סוגיא ב הערה 54); רבנו חננאל ברכות לט ע"ב, ד"ה אמר רב פפא; בעל המאור ותלמיד רבנו יונה ברכות, דפי הרי"ף כח ע"א; רא"ה וריטב"א בחידושיהם לברכות לט ע"ב. וכך נראה לפרש, ולא כרש"י שפירש שבוצעים את השלמה בלבד או את שתייהן, שהרי בכך לא קיים כלל את דברי רב הונא ולא בא על סיפוקו, שהרי כל מטרתו בנקטו בשתייהן היא לבצוע את הפרוסה ולשמור את השלמה להמשך הסעודה או לסעודה הבאה, וכפי שפירשנו.

כפירוש שלנו משתמע גם מדברי רב פפא בעניין פסח בפיסקא [8], "הכל מודים בפסח מניח פרוסה בתוך השלמה ובוצע". דברים אלו מבוססים על ברייתא המובאת בבבלי פסחים קטו ע"ב – קטז ע"א:

אמר שמואל: לחם עני (כתיב) – לחם שעונין עליו דברים.

תניא נמי הכי: לחם עני – לחם שעונין עליו דברים הרבה. דבר אחר: לחם עני – עני כתיב, מה עני שדרכו בפרוסה – אף כאן בפרוסה. דבר אחר: מה דרכו של עני – הוא מסיק ואשתו אופה, אף כאן נמי – הוא מסיק ואשתו אופה.

מן הלשון "בפרוסה" שבברייתא זו עולה שהמצה של ליל הסדר הייתה פרוסה בלבד, ואילו לרב פפא מניח פרוסה בתוך השלמה. כפי שראינו, נחלקו הראשונים בפירוש דברי רב פפא.²¹ אך מפשרטם עולה בבירור שיש לבצוע על שלמה אחת ופרוסה אחת בליל הסדר, כמנהג בבל וארץ ישראל בימי הגאונים,²² ולא כפי שנהגו באשכנז בעקבות דברי בעלי התוספות, פסחים קטז ע"א, ד"ה מה דרכו של עני פרוסה,²³ להניח את הפרוסה בין שתי שלמות ולבצוע, משום לחם משנה הנהגה ביום טוב כבשבת.

נראה שהתוספות הוטעו על ידי המרקם הקשוח של המצות באירופה שלא אפשר כריכת מצה שלמה סביב פרוסה. אך כידוע בבבל ובעדות אחרות במזרח נהגו עד ימינו לאפות מצות רכות, ופשוט הוא ש"מניח פרוסה בתוך השלמה" פירושו פרוסה אחת בתוך שלמה אחת, הנכרכת סביב הפרוסה. מלבד הקושי הלוגיסטי שבהנחת פרוסה מן המצות שלנו בתוך שלמה אחת מן המצות שלנו, בעלי התוספות שם מציינים שיקול נוסף לבצוע על שתי שלמות ופרוסה בליל הסדר. כפי שראינו, החלק האחרון של הסוגיא שלנו, כולל דברי רבי אבא שבפיסקא [9], מופיע גם בבבלי שבת. התוספות תמהים על הכפילות הזאת, ומסבירים: "ועיקר מילתיה דר' חייא בר אבא [=רבי אבא לפי הנוסח שלפנינו] בפרק כל כתבי (שבת קיז ע"ב), אלא להכי מייתי התם אחר פסח, לומר שצריך שם מצה שלישית משום לחם משנה". אך כפי שראינו,²⁴ גם ללא הסבר זה יש טעם להעברת הסוגיא משבת לברכות: בעל הגמרא שלנו ביקש להשלים את הנהלים של בציעת הפת בימי חול [1-7] ובפסח [8] על ידי הבאת הסוגיא ממסכת שבת העוסקת בבציעת הפת בשבתות [9-12].

על כל פנים, מדברי רבי אבא משתמע בבירור ששבת היא שבת דווקא, ולא יום טוב. אילו סבר בעל הגמרא שלנו ששבת כוללת גם יום טוב, היה עליו להקשות ממימרת רבי אבא בעניין שבת על דברי רב פפא בעניין פסח, ולתת, ולא היה סומך על כך שהלומד יבין שהדברים בעניין שבת באו לסייג את דברי רב פפא בעניין פסח. בכל מקרה, אם אכן היה חיוב לחם משנה גם ביום טוב, היינו מצפים שהדבר יבוא לידי ביטוי מפורש בסוגיא שלנו או במקבילה בשבת או בשתייהן. ואף אם היינו מקבלים את טענת בעלי התוספות שדברי רבי זירא הובאו כדי לסייג את דברי רב פפא ולחייב שתי שלמות ופרוסה בפסח, היינו מצפים לאמירה מפורשת בעניין שאר הימים טובים. בהעדר אזכור כל שהוא בבבלי ללחם משנה ביום טוב, נראה שלא נהגו בו.

זאת ועוד: כפי שהראה מרדכי מרגליות,²⁵ מתשובה של רב נטרונאי גאון עולה ששאלה זו לא הייתה ברורה עד ימיו, והוא הראשון שטוען מפורשות שיש להחיל את ההלכה של רבי אבא על יום טוב, אף על פי שבתלמוד היא הזכרה לעניין שבת בלבד, וזאת משום שהמן לא ירד ביום טוב:

ושאלו מקמי רב נטרונאי: ביום טוב צריכין לבצוע על שתי ככרות, או לא.

והתיב הכי: היו יודעים שצריכין אנו לבצוע על שתי ככרות ביום טוב כדרך שצריכין אנו לבצוע בשבת. מה טעם, מפני שבשבת עצמה לא נתחייבו ישראל לבצוע על שתי ככרות אלא משום מן, שכיון שלא ירד – מן בשבת הוזהרו ישראל ללקוט לחם משנה, ואמר רבי אבא

21 ראו לעיל, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: סוגיא אחת או שתי סוגיות?".

22 ראו לעיל, הערות 2-4.

23 וראו ציונים נוספים לעיל, הערה 2.

24 ראו לעיל, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: סוגיא אחת או שתי סוגיות?".

25 מרגליות (לעיל, הערה 3), עמ' 133-135.

(שבת קיז סע"ב) חייב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת וכו', ובימים טובים נמי, כיון שלא ירד מן (ביום טוב) [כשבת], חייבין אנו לבצוע על שתי ככרות כשבת.²⁶

בהמשך דבריו מביא רב נטרונאי ראייה שהמן לא ירד ביום טוב ממכילתא ויסע, פרשה ד:

ששת ימים תלקטוהו, ר' יהושע אומר למדנו שאין יורד בשבת ביו"ט מנין ת"ל שבת לא יהיה בו. ר' אלעזר המודעי אומר למדנו שאינו יורד בשבת ביו"ט מנין ת"ל לא יהיה בו ביום הכפורים מנין ת"ל שבת לא יהיה בו.

כפי שהעיר יוסף תבורי,²⁷ כך עולה גם משני מקורות תנאיים נוספים.²⁸ אך מכיוון שמקורות תנאיים אלו אינם מובאים בבבלי, ספק אם דברי האמורא רבי אבא הם בשיטת המקורות הללו, וודאי שאין לטעון על סמך מקורות אלו בעניין המן שמימרת רבי אבא בעניין לחם משנה, שבה מפורש שמדובר בשבת, עוסקת ביום טוב. דומה, אפוא, שחובת לחם משנה ביום טוב התפתחה בתקופת הגאונים. אך הלכה זו הייתה רופפת בידם, ולכן הבחינו רבים מן הגאונים, כולל רב נטרונאי עצמו, בין שבת ליום טוב לעניין זה. כפי שראינו, בעלי התוספות לומדים מצירוף דברי רבי אבא לדברי רב פפא שיש לקחת שתי שלמות ופרוסה ביד בליל הסדר.²⁹ אך רב נטרונאי גאון, וכן רב סעדיה גאון ובעל הלכות גדולות, פוסקים שבפסח מניח את הפרוסה בתוך שלמה אחת ובוצע, כפשוטם של דברי רב פפא, ורק כשחל ליל הסדר בשבת לוקחים שתי שלמות ופרוסה לקיים לחם משנה, כדברי רבי אבא.³⁰ הוזה אומר: בפסח מקיימים "לחם עוני" ומצוות לחם משנה כאחד על ידי נקיטת שלמה אחת ופרוסה אחת, ודי בשלמה ופרוסה לקיים לחם משנה ביום טוב, אך לצורך לחם משנה בשבת, שהוא מדינא דגמרא ממש, יש צורך בשתי מצות שלמות מלבד הפרוסה של לחם עוני. מכאן שאף בימי הגאונים הייתה הלכה זו של לחם משנה ביום טוב רופפת בידם, ולא קיימה על חשבון מצוות לחם עוני. רק בשבת סברו שיש חובה הלכתית של ממש לקחת לחם משנה, בעקבות פשוטם של דברי רבי אבא בסוגיא שלנו, ולכן בשבתות דווקא לקחו שתי מצות ופרוסה.

התוספות הציעו שההלכה של לחם משנה ביום טוב נלמדת מתוך דברי רבי אבא בסוגיא שלנו, שאף שנאמרו בקשר לשבת שייכים גם ביום טוב. ברם לאור העובדה שרוב הגאונים הבחינו בין קיום דברי רבי אבא בליל הסדר כשחל בחול לבין קיום הדברים בליל הסדר כשחל בשבת, נראה שההפך הוא הנכון: דברי רבי אבא התפרשו אל נכון כעניין לשבת בלבד, שכן רק לגבי שבת מפורש בתורה הביטוי "לחם משנה". נראה שיסוד הרעיון של הגאונים, שיש לקחת לחם משנה גם ביום טוב, הוא דווקא דברי רב פפא בסוגיא שלנו: "הכל מודים שבפסח מניח פרוסה בתוך השלמה ובוצע". כאמור, לא מפורש בשום מקום אחר שצריך לחם משנה ביום טוב, ולגבי ליל הסדר נאמר במפורש שמצה נקראת "לחם עוני", ו"לחם עני כתיב. מה עני שדרכו בפרוסה אף כאן בפרוסה". אילולא דברי רב פפא היינו בוצעים על פרוסה בלבד בליל הסדר, ומזה שרב פפא הצריך להניח את הפרוסה בתוך השלמה לדברי הכול, הן לדעת רב הונא הן לדעת רבי יוחנן, ניתן ללמוד שלא די בפרוסה, אלא צריך גם שלמה. נראה שהגאונים פירשו שצורך זה הוא כדי לקיים "לחם משנה": מדברי רבי אבא לומדים שמצוות לחם משנה בשבת, המבוססת על פשוטה של פרשת המן בתורה, היא מצווה מוחלטת, ואין להקל בה משום לחם עוני כשחל ליל יום טוב ראשון של פסח בשבת. אך מדברי רב פפא למדו הגאונים ומקצת הראשונים שגם ביום טוב נוהגים בלחם משנה, ואף על פי שבשאר ימים טובים לוקחים שתי שלמות, משום לחם עוני גורעים מאחת המצות כשחל יום טוב בחול. ונראה שכך היו מפרשים גם בעלי התוספות, אלמלא הקושי שלהם לתאר הנחת פרוסה של מצה בתוך מצה שלמה מן המצות הפריכות שאופים

26 מהר" ברודי (לעיל, הערה 3), עמ' 284-285, סימן קנט.

27 תבורי (לעיל, הערה 2), עמ' 281-283.

28 תוספתא ראש השנה א יב; מכילתא ויסע, פרשה ה ("...אינו יורד לא בשבת ולא ביום טוב ולא ביום הכיפורים").

29 ראו לעיל, הערה 2.

30 ראו לעיל, הערה 3.

האשכנזים.³¹ אך משפירשו בעלי התוספות שצריך לקחת שתי שלמות ופרוסה התפשט המנהג הזה, וכך נוהגים בימינו ברוב העדות, ורק בודדים נוהגים כדעת הגאונים, הרי"ף והרמב"ם ולוקחים שתי מצות בתחילת הסדר, ובוצעים על שלמה ופרוסה.

ברם, אף על פי שנראה שמימרת רב פפא היא המקור שממנו למדו הגאונים שיש לקחת לחם משנה ביום טוב, קשה להניח שרב פפא אכן התכוון שבפסח לוקחים שלמה בנוסף לפרוסה משום לחם משנה, מן הטעמים הבאים:

1. אף רבי אבא לא הזכיר לחם משנה אלא בקשר לשבת, וכאמור, לא מצאנו רמז ללחם משנה ביום טוב עד לימי הגאונים, פרט למימרא זו של רב פפא.

2. לפירוש זה קשה להבין את המשמעות של "הכל מודים". הרי הצורך בפרוסה ושלמה יסודה בביטויים "לחם עוני" ו"לחם משנה" שבתורה, ודבר אין לו עם הפשרות שהוצעו בפיסקאות [7-6] בין שיטת רב הונא ושיטת רבי יוחנן.

ברם לפי הפירוש שלנו לסוגיא, קל להבין מדוע הצריך רב פפא להניח פרוסה בתוך השלמה בפסח לדברי הכול – דהיינו הן לרב הונא הן לרבי יוחנן – והלכה זו דבר אין לה עם "לחם משנה": בפסח יש לקחת פרוסה משום "לחם עוני", אך הברכה על פרוסה היא "בורא מיני מזונות", ואין קובעים סעודת יום טוב אלא בבציעת הפת וברכת "המוציא" על פת שלמה. לכן יש צורך בפרוסה לשם מצוות מצה, ובשלמה כדי להצדיק את הברכה "המוציא". אף אם רב פפא ושאר האמוראים בצעו על כיכר אחת בלבד בשאר ימים טובים, ודברי רבי אבא נאמרו לעניין שבת בלבד וכפשוטו של מקרא, דווקא בפסח היה צורך בפרוסה ושלמה. בשאר ימים טובים אין שום קושי לקבוע סעודה בברכת "המוציא" על כיכר שלמה אחת שיש עליה תוריתא דנהמא, תואר לחם. אך בפסח, כשנדרשת פרוסה משום "לחם עוני", פרוסה זו אינה כיכר, ומברכים עליה "בורא מיני מזונות" לשיטת רבא ורבים מאמוראי בבל. לכן דווקא בפסח צריך להניח את הפרוסה בתוך שלמה, כדי שיוכל לברך עליה "המוציא" ולקבוע עליה סעודת יום טוב.

ודומה שאף מן ההלכה של לחם משנה בשבת שבפי האמורא רבי אבא ניתן להביא ראיה קטנה לשיטתנו. מן המילים "לחם משנה" שבפסוק לומד רבי אבא שחייבים לבצוע בשבת על שתי כיכרות. אך המן לא ירד בכיכרות אלא נלקט, וכל כיכר מסמלת עומר אחד של מן "דק מחוספס, דק ככפור על הארץ", ותו לא. מדוע, אם כן, מחייב רבי אבא לבצוע על שתי כיכרות דווקא? כלום לא ניתן לסמל את המושג של "לחם משנה" באותה מידה על ידי שתי פרוסות, וכפי שנוהגים בפסח לברך על הפרוסה, או על ידי שתי ערמות של פירורי לחם, הדומות יותר למן? דומה שהחובה לבצוע על שתי כיכרות, אף למאן דאמר שניתן להסתפק בבציעת אחת מהן, יסודה בכך שאין מברכים "המוציא" על פרוסה. אף ביום חול בוצעים על כיכר ולא על פרוסה, ולכן "לחם משנה" בשבת הוא שתי כיכרות דווקא, ולא שתי מנות לחם בצורה אחרת.

עיוני פירוש

[3-1] איתמר, הביאו לפנייהם פתיתין ושלמין; אמר רב הונא: מברך על הפתיתין ופותר את השלמין, ורבי יוחנן אמר: שלמה מצוה מן המובחר, אבל פרוסה של חטין ושלמה מן השעורין – דברי הכל מברך על הפרוסה של חטין ופותר את השלמה של שעורין. אמר רבי ירמיה בר אבא: כתנאי; תורמין בצל קטן שלם אבל לא חצי בצל גדול. רבי יהודה אומר: לא כי, אלא חצי בצל גדול.

31 ברם אפשר גם שיסוד המנהג האשכנזי לקחת שלוש מצות בליל הסדר אינו קשור כלל ביסודו ללחם משנה; ראו תבירי (לעיל, הערה 2), עמ' 293-295, המציין סיבות נוספות להתחלת הסדר בשלוש מצות דווקא. תבירי אמנם סבור שאלה טעמי משנה, אך אם נצא מתוך הנחה שההלכה של לחם משנה ביום טוב היא בתריתלמודית, יש לשקול את האפשרות שטעמים אלו קדמו לטעם של לחם משנה, ואחר כך מצאו סימוכין רופפים למנהג שהתפתח מסיבות אחרות בדברי רב פפא ורבי אבא בסוגיא שלנו.

כאמור, לשיטת רוב הראשונים אין מחלוקת של ממש בין רב הונא לרבי יוחנן: לרב הונא מברך אף על הפתיתים ופותר את השלמים, ולרבי יוחנן מצווה מן המובחר לברך על השלמים, אבל מן הסתם יוצא ידי חובה גם בברכה על הפתיתים, ופותר בברכת "המוציא" על הפתיתים גם את השלמים. הסגנון "איתמר" הוא חריג אפוא לפירושם, שכן ברגיל הוא משמש לשון הצעה למחלוקת אמוראים אמתית.

אך לעיל הצענו שהן לרב הונא הן לרבי יוחנן, כפי שדעותיהם מובאות בסוגיא, יש כאן שתי ברכות שונות: על הפתיתים מברכים "בורא מיני מזונות" ועל השלמים "המוציא". ואף על פי כן, לרב הונא ניתן לכתחילה לקבוע סעודה על הפתיתים בברכת "בורא מיני מזונות", ולפסוק בברכה זו לא רק את הפרפראות אלא אף את הפת שלמה שהוא עתיד לבצוע באמצע הסעודה. לרבי יוחנן, לעומת זאת, מצווה מן המובחר לפתוח את הסעודה בברכת "המוציא" על בציעת הפת שלמה, ולפסוק בכך את הפרפראות, כולל פתיתי הלחם שיאכל במשך הסעודה. אך לא נחלקו רב הונא ורבי יוחנן במצווה מן המובחר בלבד. מכיוון שלפי רבי יוחנן מצווה מן המובחר לבצוע פת שלמה, פתיתי הפת טפלים הם לכיכר שלמה, ולכן רבי יוחנן חולק על עצם ההלכה של רב הונא שברכת "בורא מיני מזונות" על הפתיתים פותרת את השלמים מברכת "המוציא".

[2] אבל פרוסה של חטין ושלמה מן השעורין – דברי הכל מברך על הפרוסה של חטין ופותר את השלמה של שעורין.

נחלקו הראשונים בטעם העדפת החיטים על פני השעורים: לפי בעלי התוספות, פת חיטים עדיפה משום שחיטים מוזכרים לפני שעורים בשבעת המינים,³² אחרים פירשו שהחיטים איכותיים יותר,³³ ובעל המאור הביא את שתי האפשרויות.³⁴ ואף על פי שהתוספות מביאים את הברייתא שבתוספתא ד טו כראיה לשיטתם, נראה שממנה מוכח דווקא כדעת האחרים: הקדימה בברכות היא כולה עניין של איכות, כפי שמוכח מן הכותרת "מברכין על הדגן שהוא מן המובחר", פרט למקרה האחרון של שעורים וכוסמין, שמעדיפים את השעורים משום שהם משבעת המינים.

[4] מאי לאו בהא קמיפלגי, דמר סבר: חשוב עדיף, ומר סבר שלם עדיף.

לפי הפירוש שלנו רבי יוחנן סבור שמצווה מן המובחר לברך על השלם, ולכן השלם נחשב עיקר לעומת הפתיתים, ואין ברכת הפתיתים ("בורא מיני מזונות") פותרת את השלמים מברכתם, "המוציא". באופן כללי אין קשר בין הנדון למקרה הבצל שבמשנה תרומות: בצל חתוך ובצל שלם נחשבים אותו מין, ותרומה מן האחד פותרת את השני ממצוות תרומה לכל הדעות. אך רבי ירמיה בר אבא מעיר על פן אחד בלבד של מחלוקת רב הונא ורבי יוחנן שהוא דומה למשנה בעניין הבצל: מכיוון שתלה רבי יוחנן את הגדרת השלמה כעיקר לעומת הפתיתים בכך שמצווה מן המובחר לברך על השלמה, הרי שהוא חלוק על רב הונא בשאלה זו, ותחילה סבור רבי ירמיה בר אבא שבזה נחלקו תנא קמא ורבי יהודה. לתנא קמא יש להקפיד לתרום את השלם דווקא, משום שהוא "מובחר", אך רבי יהודה אינו מקפיד על כך, משום שהוא רואה יתרון גם בפרוס, ה"חשוב" יותר. ואם כן, רב הונא כרבי יהודה, ורבי יוחנן כרבנן.

מה החשיבות שבבצל החתוך? כפי שראינו, רש"י פירש שחציו של הבצל החתוך גדול מן הבצל השלם, ולפי זה "חשוב" פירושו הגדול בבצלים, ואותו משווה רבי ירמיה בר אבא לחשיבותה של פת החיטים, למרות היותה פרוסה.³⁵ המפרשים האחרים, שסברו שחציו של הבצל החתוך שווה

32 תוספות ברכות לט ע"ב, ד"ה אבל פרוסה; תוספות רבנו יהודה שירליאון שם, ד"ה הכי גרי' רבינו שלמה; רא"ש ברכות פרק ו, סימן כא.

33 תלמיד רבנו יונה, דפי הרי"ף כח ע"א, ד"ה הביאו לפניהם, בסוף דבריו; חידושי הרא"ה לברכות לט ע"ב, ד"ה דברי הכל; חידושי הריטב"א לברכות לט ע"ב, ד"ה אבל פרוסה.

34 בעל המאור, דפי הרי"ף כח ע"א, ד"ה אבל פרוסה.

35 ראו לעיל, הערה 11.

בגודלו לבצל השלם, פירשו שהחשיבות כאן היא משום שהנאתו קרובה: אין צורך לקלף את הבצל כדי לאכול ממנו או לבשל אותו. הפרשנים הללו, בין אם השוו את חצי הבצל לפרוסה של פת חטים לעומת פת שעורים שלמה, ובין אם השוו אותו לפרוסה של פת חטים לעומת פת חטים שלמה, פירשו שאף בפת הפרוסה חשובה יותר מן השלמה משום שהנאתה קרובה.³⁶ והוא הדין לשיטתנו לעיל: הפת הפרוסה חשובה לו יותר בסעודה זו, משום שרצונו לאכלה מהר לפני שתתקלקל.

הלשון "חשוב" בהקשר זה מבלבל, שכן השיקול האסתטי שמביא להעדפת הבצל השלם על פני חצי הבצל הפרוס אף הוא מצטייר בעינינו כסוג של חשיבות, ועל אחת כמה וכמה כשזה נוגע לכיכר שלמה של פת, שהיא חשובה וקובעים עליה סעודה והיא גורמת ברכה לעצמה.

והנה מצאנו שכתב יד פריז גורס "חביב עדיף" במקום "חשוב עדיף". ניכר שהגרסן הזה מפרש שעדיפות הבצל הפרוס והלחם הפרוס היא בכך שהנאתם קרובה, ו"חביב" פירושו "הנאתו קרובה". נראה, אפוא, שהגרסא "חביב" היא לשון פירוש משני ל"חשוב", הבא למנוע את דו-הערכיות הנ"ל בכל הקשור לשימוש במילה "חשוב" בהקשר זה.

[5] **היכא דאיכא כהן – כולי עלמא לא פליגי דחשוב עדיף, כי פליגי – דליכא כהן. דתנן: כל מקום שיש כהן – תורם מן היפה, וכל מקום שאין כהן – תורם מן המתקיים, רבי יהודה אומר: אין תורם אלא מן היפה.**

כאמור, דחייה זו היא לכאורה גם ראייה מכרעת נגד רבי יוחנן, אך הגמרא אינה מתייחסת אליה כך. מסיבה זו העדיפו רוב הראשונים לפרש שכל המהלך בפיסקאות [3-5] אינו מתייחס כלל למחלוקת רב הונא ורבי יוחנן, אלא למחלוקת תאורטית בעניין פרוסה של חטים ושלמה של שעורים שלגביהן יש תמימות דעים בין רב הונא לרבי יוחנן [2].³⁷

אך לשיטתנו אין כל קושי לרבי יוחנן בדחיית הראיה. אמנם כל התנאים סבורים לפי לשון הדחייה שבמקרה שיש שם כוהן הבצל הפרוס חשוב יותר מן הבצל השלם ויש להעדיפו, אך פשוט גם שאין בהכרח דמיון בין חשיבות זו לחשיבות הנדרשת לקביעת סעודה על הפת וברכת "המוציא". רבי ירמיה בר אבא אמנם הציע לראות במחלוקת התנאים בעניין תרומת הבצל תקדים למחלוקת רב הונא ורבי יוחנן, וכל עוד חשבנו שבאמת נחלקו במקרה שיש שם כוהן הייתה הצעה זו סבירה. אך משנקבע שאין מחלוקתם אלא באין שם כוהן, ושכאשר יש שם כוהן יש לתת לו את הבצל הפרוס, ברור שאין בהכרח דמיון בין שני המקרים: חשיבות הבצל נקבעה על פי ההעדפה המשוערת של הכוהן, ואילו עיקר וטפל בסעודה אינם תלויים בהעדפת האדם אלא בקריטריונים חיצוניים. אילו היינו קובעים עיקר וטפל בסעודה על פי העדפה, היינו פוסקים שבכל מקרה "יברך על איזה מהם שירצה" ויפטור את השאר. לכן דחיית ההקבלה של רבי ירמיה בר אבא בין תרומת הבצל לבציעת הפת אין בה משום קושיא על רבי יוחנן.

[6-7] **אמר רב נחמן בר יצחק: וירא שמים יוצא ידי שניהן, ומנו? מר בריה דרבינא. דמר בריה דרבינא מניח פרוסה בתוך השלמה ובוצע. תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק: מניח הפרוסה בתוך השלמה ובוצע ומברך. אמר ליה: מה שמך? אמר ליה: שלמן. אמר ליה: שלום אתה ושלמה משנתך, ששמת שלום בין התלמידים.**

לפי הפירוש שלנו לעיל ההצעה בפיסקאות הללו היא להניח את הפרוסה בתוך השלמה, לברך על שתיהן "המוציא לחם מן הארץ" ולבצוע את הפרוסה. ואף על גב שברכת הפרוסה לפי

36 ראב"ד ורשב"א (לעיל, הערה 1), רא"ה וריטב"א (לעיל, הערה 20).

37 ראו לעיל, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: פירושי הראשונים והקשיים בסוגיא".

הפירוש שלנו היא "בורא מיני מזונות", כשמחזיק פרוסה ושלמה מברך "המוציא" על העיקר, ואז ניתן לאכול מאיזו מהן שירצה, שהרי בסופו של דבר מדובר במאכל אחד. אם ירצה אחר כך לבצוע את השלמה הרי כבר בירך עליה, ובירך עליה "המוציא" דווקא, כך שאין קושי אף לשיטת רבי יוחנן. וכשהתנא שונה בפני רב נחמן בר יצחק ברייתא שלפיה "מניח פרוסה בתוך השלמה ובוצע" הוא מבין שכל מחלוקת האמוראים הייתה מיותרת, שכן ההצעה התנאית פותרת מראש את ההתלבטות בעניין "הביאו לפניו פתיתין ושלמין".

יש מתח מסוים בין פיסקא [6] לפיסקא [7]. מה שמוצג בפיסקא [6] כמנהג אמוראי מאוחר הבא לפשר בין שתי עמדות אמוראיות מוצג בפיסקא [7] כעמדה בלעדית מימי התנאים המייתרת לחלוטין את מחלוקת האמוראים.³⁸ עלינו להניח שרב נחמן בר יצחק הציע את ההצעה בלשון "וירא שמים יוצא ידי שניהן" בטרם שנה לפניו שלמן את הברייתא. לאחר ששמע את הברייתא מפי שלמן, הסתבר לו שמה שנתפס על ידו כעמדה הלכתית מאוחרת המכרעת בין שתי דעות אמוראיות היא בעצם עמדה הלכתית בלעדית מתקופת התנאים המייתרת לחלוטין את המחלוקת.

בריייתא זו שבפי שלמן אינה מוזכרת בשום מקום אחר, ואדרבה, כפי שראינו בתוספתא ברכות ד טו ובירושלמי ברכות ו א, י ע"ב ישנה ברייתא מפורשת בעניין פרוסה ושלמה שלפיה יש לשלמה עדיפות על פני הפרוסה, והיא אינה מעלה את האפשרות להניח את הפרוסה בתוך השלמה. ואף על פי שאין לשלול את האפשרות שנשתמרה בידי שלמן ברייתא חלופית החולקת על הברייתא שבתוספתא, לאור העובדה שהברייתא זוהי בלשונה להצעת הפשרה שהציע רב נחמן בר יצחק ושבה נהג מר בריה דרבינא, ייתכן שמימרא בבלי של האמוראים בני הדור שקדם לשלמן זוהתה בטעות כברייתא.

[6] אמר רב נחמן בר יצחק: וירא שמים יוצא ידי שניהן, ומנו? מר בריה דרבינא. דמר בריה דרבינא מניח פרוסה בתוך השלמה ובוצע.

מצד אחד, קשה להניח שרב נחמן בר יצחק אמר "וירא שמים יוצא ידי שניהן" ותו לא, מבלי להסביר כיצד ניתן לצאת ידי שניהם, ועורך הסוגיא הוסיף "ומנו?..." עד סוף הפיסקא, שהרי דברי רב נחמן בר יצחק ללא הסבר אין בהם שום היגיון. מצד שני, קשה להניח שכל הפיסקא יצאה מפי רב נחמן בר יצחק, שכן אין זה דרכו של אדם לכנות את חברו בכינוי ולזהות אותו באמצע דיבורו בלשון "ומנו?". נראה שרב נחמן בר יצחק אמר "וירא שמים יוצא ידי שניהן, דמר בריה דרבינא מניח פרוסה בתוך השלמה ובוצע".

והוא הדין בבבלי שבת סא ע"א:

אמר רב נחמן בר יצחק: ירא שמים יוצא ידי שתייהן. ומנו? מר בריה דרבנא. היכי עביד? סיים דימיניה ולא קטר, וסיים דשמאליה וקטר, והדר קטר דימיניה.

גם במקרה ההוא נראה שרב נחמן בר יצחק אמר "ירא שמים שמים יוצא ידי שתייהן, דמר בריה דרבנא סיים דימיניה ולא קטר, וסיים דשמאליה וקטר, והדר קטר דימיניה", שכן האלטרנטיבות – שרב נחמן בר יצחק לא פירט כלל כיצד לצאת ידי שתייהן, או שהוא אמר את הכול ברצף – אינן סבירות.

ונראה שבעל הגמרא ראה שרב נחמן בר יצחק הביא פעמיים את חברו מר בריה דרבינא/רבנא כדוגמה לירא שמים, וסגן את הדברים בשני המקומות על ידי תוספת ההערה המפורשת: "ומנו? מר בריה דרבינא/רבנא".

38 נראה שמסיבה זו גורס כ"י מינכן "תנא תני קמיה דרבי יוחנן" בפיסקא [7] במקום "תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק": לגירסא זו מה שנתפס בבבל כפשרה מאוחרת היה למעשה מסורת תנאית ארץ-ישראלית. ברם רב שלמן היה אמורא בבלי שפעל בימי רב נחמן בר יצחק (ביצה ה ע"ב, בבא קמא פט ע"א, בבא בתרא יג ע"ב, מנחות כט ע"א), וכל העדים האחרים, ארבעת כתבי היד השלמים, שני קטעי גניזה והדפוסים, גורסים "רב נחמן בר יצחק" הן בפיסקא [6] הן בפיסקא [7], ונראה שאין יסוד לגירסת כ"י מינכן, כפי שהבחין כבר בעל דקדוקי סופרים.

[8-9] **אמר רב פפא: הכל מודים בפסח שמניח פרוסה בתוך שלמה ובוצע. מאי טעמא – לחם עני כתיב. אמר רבי אבא: ובשבת חייב אדם לבצוע על שתי ככרות. מאי טעמא – לחם משנה כתיב.**

ליחס בין הפיסקאות הללו, למשמעות ההלכה של רב פפא ולדעות שונות בעניין לחם משנה ביום טוב בכלל, ובפסח בפרט, ראו לעיל, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: סוגיא אחת או שתי סוגיות" ומדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: הצעה חדשה בפירוש הסוגיא".

[9-12] **אמר רבי אבא: ובשבת חייב אדם לבצוע על שתי ככרות. מאי טעמא – לחם משנה כתיב. אמר רב אשי: חזינא ליה לרב כהנא דנקיט תרתי ובצע חדא. רבי זירא הוה בצע אכולא שירותא. אמר ליה רבינא לרב אשי: והא קא מתחזי כרעבתנותא! אמר ליה: כיון דכל יומא לא קעביד הכי, והאידינא קא עביד – לא מתחזי כרעבתנותא.**

כפי שראינו במדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: סוגיא אחת או שתי סוגיות?", חלק זה של הסוגיא הועבר לכאן מבבלי שבת קיז ע"ב, שם הוא היה סוגיא עצמאית ודברי רבי אבא היו מנוסחים: "חייב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת".

מצאנו הבדלים בסדר הפיסקאות בעדי הנוסח השונים כאן ובשבת, ועדי הנוסח השונים מתחלקים לשתי קבוצות: סדר הדברים שבנוסח הדפוס בברכות הוא גם הסדר שבנוסח הדפוס בשבת, וכן ברוב עדי הנוסח בשתי המסכתות. אך בכתבי היד מינכן ופירצה לברכות, וכן בקטע גניזה למסכת שבת, פיסקא [11] באה לפני פיסקא [10].³⁹

המפרשים נחלקו במשמעות פיסקא [11], "רבי זירא הוה בצע אכולא שירותא". רבנו חננאל ורש"י פירשו שרבי זירא היה פורס מספיק לחם כדי להספיק למלוא הסעודה,⁴⁰ ולכן חשש רבינא שהעניין ייראה כרעבתנות. אך רוב הראשונים פירשו שרבי זירא בא לחלוק על מנהג רב כהנא כפי שמתואר על ידי רב אשי: לרבי אבא חייב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת. לרב כהנא די לקחת שתי כיכרות ולבצוע אחת מהן, אך רבי זירא היה בוצע על כל הארוחה, דהיינו שתי הכיכרות שהובאו לפניו, כמשמעותם המילולית של דברי רבי אבא.⁴¹

לדעת יוסף תבורי אף אחד מן הפירושים הללו אינו מתאים במדויק ללשון "בצע אכולא שירותא", שפירושה המילולי הוא: בוצע על כל הארוחה, דהיינו פורס את כל הארוחה, משום שאין מדובר בארוחה שלמה אלא בלחם בלבד.⁴² לפי רבנו חננאל ורש"י היה בוצע מספיק לחם לכל הארוחה, אבל לא היה בוצע על הארוחה או את הארוחה, ואף לפי הפירוש השני לא היה בוצע את כל הארוחה אלא את כל כיכרות הלחם המונחות לפניו. לכן תבורי מציע שאולי הכוונה היא שרבי זירא בצע על הפת בכל אחת מסעודות השבת,⁴³ שהרי מדברי רבי אבא אין הכרח לפרש שעשה כן יותר מפעם אחת במשך השבת. אך תבורי עצמו דוחה פירוש זה לאור הגירסא "בצע אכולא שירותא", בוצע על כל סעודתו, שהיא גירסת עדים רבים כאן ובשבת. זאת ועוד: לפירוש זה היה צריך לומר "בצע אריפתא בכולא שירותא" או כיוצא בזה.

לכן נראה שהצדק עם רוב הראשונים שרבי זירא חלק על רב כהנא ופרס את כל הסעודה, דהיינו את שתי הכיכרות, ולא הסתפק בלקיחת שתי כיכרות ובציעה של אחת מהן. לפירוש זה ניתן להבין מדוע יש חילופים בסדר הפיסקאות [10] ו-[11]. הרי שתי הפיסקאות הן פירושים לביטוי "לבצוע על שתי ככרות" שבדברי רבי אבא, ואפשר שאלו שסברו שפירוש של רבי זירא קרוב

39 ראו על כך בפרוטרוט אצל תבורי (לעיל, הערה 5), עמ' 124-125, והערה 37 בעמ' 129 שם.

40 רבנו חננאל ברכות לט ע"ב, ד"ה דנקיט תרתי; רש"י שם, ד"ה אכולא שירותא.

41 רב האי גאון, מובא אצל לוי, אוצר הגאונים (לעיל, סוגיא ב הערה 54), עמ' 55, סימן קסט (אך ראו תבורי (לעיל, הערה 5), עמ' 122); רשב"א וריטב"א ברכות לט ע"ב, ד"ה רבי זירא, וראו ציונים נוספים בחידושי הריטב"א שם, מהד' הירשלא, ירושלים תשמ"ה, עמ' רסג, הערת המהדיר 326, ואצל תבורי (שם), עמ' 128 הערות 26-27.

42 תבורי, שם, עמ' 120-122.

43 שם, עמ' 121.

יותר לפשט מזה של רב כהנא ביקשו להקדים את פירושו.⁴⁴ אשר לטענת תבורי ש"שירותא" פירושה סעודה ולא פת, פשוט הוא שסעודה הנה בעיקר פת (ופרפראות ללפת בהן הפת), ו"בציעה על הסעודה" פירושה פריסת הפת, שהיא עיקר הסעודה. וכבר הראה א"ש רוזנטל⁴⁵ שהפועל "שרי", מלשון "שירותא",⁴⁶ משמש הן בארמית בבליית הן בסורית במובן בציעת הפת.⁴⁷

[10] אמר רב אשי: חזינא ליה לרב כהנא דנקיט תרתי ובצע חדא.

ברוב עדי הנוסח כאן ובברכות נוסף גם כאן נימוק על פי הפסוק בשמות טז כב: "ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה".⁴⁸ הרי לחם המשנה לא נאכל בבת אחת, אלא נלקט בבת אחת, ולכן די לרב כהנא בכך שייקח שתי כיכרות אף אם אינו בוצע אלא אחת מהן.⁴⁹

[13] רב אמי ורב אסי כי הוה מתרמי להו ריפתא דערובא מברכין עליה המוציא לחם מן הארץ, אמרי: הואיל ואתעביד ביה מצוה חדא – נעביד ביה מצוה אחרית.

מנהג רב אמי ורב אסי מסתבר על רקע ההלכה של רבי יהושע שהבאנו לעיל ממשנה עירובין ז י: ר' יהושע אומר: ככר הוא עירוב; אפילו מאפה סאה והיא פרוסה אין מערבין בה. ככר באיסר והוא שלם מערבין בו.

נראה שבעל הגמרא הביא את מנהג רבי אמי ורבי אסי כאן משום שלאור משנה עירובין ז י ניתן לומר שאף מנהג זה מעיד על החשיבות של בציעה על כיכר שלמה.

לשון הפיסקא מוקשית במקצת: הרי פשוט הוא שרבי אמי ורבי אסי היו מברכים "המוציא" על כיכר העירוב, הרי מדובר בכיכר לחם! באיזו "מצוה אחרית" מדובר? מהקשר הסוגיא משתמע שהכוונה היא שהיו משתמשים בכיכר העירוב לצורך לחם משנה, ואכן הדפוס ועדים אחרים במסכת שבת גורסים "שרו עילויה" במקום "מברכין עליה המוציא לחם מן הארץ".⁵⁰ ברור שהכוונה היא שהשתמשו בה לצורך בציעת הפת בשבת, שהרי "שרי" פירושו קביעת הסעודה בברכה על הפת ובציעתה, ובציעת הפת היא הנקראת "שירותא".⁵¹ ונראה שהגירסא "מברכין עליה המוציא לחם מן הארץ" היא גירסא משנית, ויש בה פירוש מילולי לפועל "שרי" במובן בציעת הפת שלא היה מובן כל צורכו. כיוצא בזה גורס קטע הגניזה מקימברידג' בברכות כאן "מבצעי עילויה", אף הוא פירוש ל"שרו עילויה".⁵²

מצה רכה

- 44 להצעה אחרת בעניין תולדות הנוסח ראו תבורי, שם, עמ' 124-125.
- 45 א"ש רוזנטל, "למילון התלמודי Talmudica Iranica", איראנו-ידיאיקה א (תשמ"ב), עמ' 73.
- 46 ראו M. Sokoloff, A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic, p. 1180 (לעיל, סוגיא ג הערה 3), ערך "שרי 3".
- 47 ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [13], וציונים בהערות 50-51 שם.
- 48 ראו למשל במובאה מדפוס וילנה של מסכת שבת, לעיל, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: סוגיא אחת או שתי סוגיות?".
- 49 לדיון בנוסח המדויק של הנימוק בעדי הנוסח השונים ראו תבורי (לעיל, הערה 5), עמ' 118-120. תבורי ביקש לדייק מן הגירסאות השונות תפיסות שונות באשר לטעם הדברים; עיינו שם בפרוטרוט.
- 50 ראו תיעוד אצל תבורי, שם, עמ' 129 הערה 32.
- 51 ראו בבלי ברכות מו ע"א, סנהדרין קב ע"ב, וכן בנוסח כ"י אוקספורד במעשה רבי זירא לעיל, לח ע"א, סוגיא יח, "מוציא", [4], שנוסף "אמרו ליה לישרי לן מר". וראו להלן, הערה 51; תבורי, שם, עמ' 122, והערה 28 בעמ' 128 שם, וסוקולוף (לעיל, הערה 46), עמ' 1178, ערך "שירותא", ועמ' 1180, ערך "שרי 3".
- 52 ראו תבורי, שם, עמ' 129 הערה 32. כיוצא בזה מצאנו חילוף שרא/בצע במעשה רבא בר שמואל להלן, מ ע"א, סוגיא כג, "רבא בר שמואל משום רבי חייא", [2], שכתבי היר פריז ואוקספורד גורסים "שרא", ובשאר העדים, כולל הדפוס: "בצע".